

२५
२ (A)

X शक्ति १
सार स्वत १५
१ (A)

पंचकारिकातिलकम्

(व्याकरणम्)

२२०१

१५/१(A)

भूमि आदे इति भवति लोपशिपुनर्नसंधि इत्येन कथं संधि भवति भूम्याददे कथं भवति क्वचित् प्रव
 तिः कोर्थः क्वचित् सूत्रस्य अप्रवृत्तौ स्यात् प्रवृत्तिः भवति ॥ भूमि आदे इति वेद ॥ लोपशिपुनर्न
 संधिः इत्येन इयं स्वरे इति सूत्रस्य अप्रवृत्तौ ससं तर्हि इयं स्वरे इति सूत्रस्य प्रवृत्ति भवति ॥
 भूमि आदे इति पदस्य इयं स्वरे इति सूत्रेण यत्नं स्यात् भूम्याददे इति सिद्धं ॥ ॥ समाप्ति
 सः इमां इति समां आदेव लोपश इत्येन न विसर्जनीयस्य लोपश भवति स इमां इति स्थिते लोपशिपुनर्नसंधिः
 इत्येन न संधि न भवति क्वचित् प्रवृत्तिः इति कारिकायां उक्तं क्वचित् सूत्रस्य अप्रवृत्तौ ससं प्रवृत्ति स्यात् अइए
 इत्यस्य अप्रवृत्तौ ससं प्रवृत्तिः स्यात् अइए इत्येन एकोरा भवति समाप्ति सिद्धं ॥ ॥ सोषा मिति ॥ सः
 अनिरुद्धं रूपाणां सुरकन्यां आदे कथं ग्रहिया ॥ सः उवां इति सोषां आदेव लोपश इत्येन न विसर्जनी
 यस्य लोपश भवति स उवां इति स्थिते लोपशिपुनर्नसंधिः इत्येन न संधि न भवति क्वचित् प्रवृत्तिः इति
 कारिकायां उक्तं क्वचित् सूत्रस्य अप्रवृत्तौ ससं प्रवृत्ति स्यात् उवां इत्यस्य अप्रवृत्तिः ससं उवां इत्यस्य प्रवृत्तिः
 भवति उवां इत्येन न उकास्य आकोरा भवति सोषा मिति सिद्धं ॥ इत्यादीनां मदुष्टता ज्ञेया ॥ समां भूम्यादे

इत्यादीनां मदुष्टता ज्ञेया
 नाम दुष्टता न ज्ञेया ॥ १ ॥

संस्कृतसंहिता ॥ संस्कृत इति या संहिता नाम संधिः सः सैव दास्य रणी रामः सैव भीमो महाबलः सैव कर्णो महाबाजी सैव
भीमो महाबलः इत्यादौ पादपूर्णे सती संध्यर्चना मसंधी भवती ॥ १ ॥ यदुक्तं लौकिके एतत्तद्वेवहुलं वेवहुलं भवे
तसमाभूत्या दे सोषामि सा दीना मदुष्टता ॥ २ ॥ यत् उक्तं लौकिकाय इह तत्र वेदं बहुलं भवत् सः इमां भूमीं
आदे इत्यादीनां उदुष्टता ॥ इति धेः ॥ इह अस्मिन्नेवे यत् सूत्रं लौकिकाय उक्तं तत्र वेदं बहुलं भवत् तन्मवेद
प्रथमा स्थाने द्वितीयादौ समविभक्तयः भवन्ति नमप्रथमा स्थाने द्वितीया भवति द्वितीया स्थाने प्रथमा स्थाने ॥
एवं प्रकारेण समविभक्तयः भवन्ती ॥ सः इमां भूमीं आदेदनाममहणं करोति भूमी आदे इत्यादीनां कथं संधि
भवति भूमिमादे कथं न भवति भूम्यादे कथं भवति छंदसि स्यादिसर्वत्र छंदसि नाम वेदे स्यादिसर्व
भक्तयः सर्वत्र भवति द्वितीया स्थाने प्रथमः विभक्तिः भवति ॥ भूमी द्वितीया स्थाने भूमिः प्रथमा भवति
भूमिः आदे इति भवति भूमिः आदे इत्यादौ कथं संधिः नामिनोरः इत्यनेन भूमिरादे कथं न भवति
भूम्यादे कथं भवति ॥ नामिनोरः इत्यस्य द्विविभागं कर्तव्यं ॥ नामद्वयमर्थैकैर्तव्यं ॥ नामिनः २ः ॥
नामिनः परस्य विसर्जनी यस्य रेफो भवति अयमेकार्थः ॥ नामिनः परस्य विसर्जनी स्थलोपशभव
ति अयं द्वितीयार्थः भूमि आदे इति भवति क्वचितः प्रवृत्तिरस्यनेन क्वचित् सूत्रस्य प्रवृत्तिः स्या
त्तत्प्रवृत्तिरभवति भूमिः आदे इति वेदे नामिनोरः इत्यस्य प्रवृत्तिरस्यात्तर्हि प्रवृत्तिः भवति ॥ श्री

१५
१ (१)

कचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः
दंति ॥ ३ ॥ आचार्यः नतुर्विधं वाहुल्यं क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः
चित्सूत्रस्य अप्रवृत्तौ सस्य प्रवृत्तिः स्यात् यथा भूमिः आदे सूर्यो सूर्यो इत्येव इत्येव इत्येव इत्येव इत्येव इत्येव इत्येव
एतु आदे इत्यस्य अप्रवृत्तिः स्यात् तर्हि प्रवृत्तिः भवति क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः
अप्रवृत्तिः स्यात् यथा भूमिः आदे अस्मिन्नेव नामिन्नोः इत्यस्य प्रवृत्तिः स्यात् तर्हि अप्रवृत्तिः भव
ति क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः
विधिः तस्य विधिः सूत्रं नाम व्याकरणं सूत्रस्य विधानं नामकरणं बहुधा बहु प्रकारेण समीक्ष्य ना
मद्वया आचार्यः नतुर्विधं वाहुल्यं क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचित्प्रवृत्तिः
धातोर्तदर्थः ति श्येने योगः तद्व्युत्पत्तिः पञ्चविधं निरुक्तं ॥ ४ ॥ वर्णगमेति ॥ आचार्यः तत्पञ्चविधं निरुक्तं
उच्यते ॥ एकः वर्णगमः एकः वर्णविपर्ययः द्वौ अपरौ सः एकः वर्णविकारः एकः वर्णनाशः एकः योगः इति पं
चविधं निरुक्तं योगः किं धातोस्तदर्थः ति श्येने योगः उच्यते तदर्थः किं स्यात् सवर्णश्च तदर्थः

तदर्थस्य प्रतिशयः सदर्शतिशयः तेन सदर्शतिशयेन सदर्शनामप्रसिद्धेयोऽर्थः सः तदर्थं धातोः
इति वक्ष्यते धातोः तदर्थनामप्रसिद्धेयोऽर्थः तस्यऽतिशयेन यः सयोगः इति पञ्चविधं निरुक्तं
निरुक्तं किं निरुक्तमवयवव्युत्पत्तिः प्रकटितं पञ्च प्रकारकं कथ्यते सर्थः ॥५॥ तदुदाहरति ॥
वर्णगमो गवें द्रादौ सिंहे वर्णविपर्ययः वाडशदौ विकारस्यात् वर्णनाशः प्रबोदरे ॥५॥
गवें द्रादौ वर्णगमः स्यात् गवादेरवर्णगमो द्रादौ इत्येव वर्णगमः स्यात् सिंहे वर्णविपर्यय
स्यात् हि न स्तीति सिंहः इत्यत्र हि सिंहिंसायां धातुः इदितो नुम इति सत्रेण नुम पश्चात् तस्य
कारयो विपर्ययः सिंहः तस्मिन् सिंहे विपर्ययः ॥ वाडशदौ विकारस्यात् षषच दशच इति
वाडश प्रथमं दृष्टं तवैर्गस्य टवर्गः षषच उश इति तावद्भवति पुनः षकारस्य उत्वं विकारश्च
आ इत्येनेन वाडश ॥ इति वर्णविकारः ॥ एषदरे इति वर्णनाशः ॥ एषत एगेन विदौ च याभिधाना
त् एषतो एगविशेषस्य बोदरे यस्य सः एषोदरः इत्यत्र एषतस्तकारनाशः ॥ इति वर्णनाशः
वर्णविकारनाभ्यां धातो रतिशयेन यः योगस्तु व्युत्पत्तिं प्राप्ते मयूर ममरादिषु ॥६॥ इति योगः

वर्णविकारनाशभ्यां धातोः प्रतिशयेनयः प्राप्तिर्योगः उच्यते केषु मयूरभ्रमरादिषु ॥ म ह्यं अ
 तिशयेनरौतिशङ्करोतीति मयूरः म हीशङ्कस्य हकारस्य यकारः वर्णविकारः रुशङ्कधा
 तुः रुहस्यशङ्कः प्रसिद्धार्थः प्रतिशयेनरौति इत्यनेन प्रतिशयः भवति मयूरहका
 रस्य यकारः वर्णविकारः धातुस्य प्रसिद्धार्थः प्रतिशयेनरौति इत्यनेन प्रतिशयः मयूरयो
 गः भवति भ्रमनसन् प्रतिशयेनरौतिशङ्करोतीति भ्रमरः भ्रमनशङ्कस्य नकारस्य नाशः
 रुशङ्कधातुः रुहस्यशङ्कः प्रसिद्धार्थः प्रतिशयेनरौति इत्यनेन प्रतिशयार्थः भ्रमरेस्य
 नकारस्य नाशः धातुस्य प्रसिद्धार्थः प्रतिशयेनरौति इत्यनेन प्रतिशयः भ्रमरयोगः भ
 वति ॥ मयूरभ्रमरादिषु योगः भवति ॥ इति पञ्चविधं निरुक्तं उच्यते ॥ इति सारस्य तस्य
 पंचकारिकायां तिलाकं समाप्तं ॥ रुद्रश्चरुतवाल्मोधीय किंचित्संमतं वासुदेवस्य